

Die taalkundige analise van 'n literêre teks: leksikale kohesie in “My broer se kraai”

Geesje van den Berg
Fakulteit Opvoedkunde
Universiteit van Suid-Afrika
PRETORIA
E-pos: gvandenbergs@sacte.ac.za

Abstract

A linguistic analysis of a literary text: Lexical cohesion in “My broer se kraai”

In this article the positive interaction between language and literature is investigated from a text-linguistic perspective. In text linguistics linguistic investigation is at stake as it attempts to establish the textuality of linguistic structures with the help of as many linguistic means as possible (Carstens, 1997:7). In this article a literary text is used to obtain knowledge of the nature of the language used in the text, while at the same time linguistics is applied to find out more about the literary text – in this case “My broer se kraai” – the short story that is analysed. Furthermore, this article emphasizes the contribution of lexical cohesion in the teaching of literature.

Research already undertaken reveals that different types of lexical cohesion are interwoven in a text and form a unit that links with the theme of the given text. The lexical cohesion singled out in the text will not necessarily have the same value and meaning for every reader. What is important, however, is that cohesion has achieved its purpose if the reader is able to experience and understand the text as a coherent unit.

1. Agtergrond

Die teks wat in die artikel nagevors word, is 'n voorgeskrewe Afrikaanse kortverhaal vir graad 12-leerders (niemoedertaalsprekers) in Gauteng. Die kennis wat uit hierdie ondersoek verkry word, kan bruikbaar wees vir verskeie groepe mense wat betrokke is by die onderrig van letterkunde. Fasiliteerders – wat in elke streek aangestel is deur die Gautengse Onderwysdepartement – het onder andere die verantwoordelikheid om

leiding aan opvoeders¹ te gee, ook in verband met voorgeskrewe tekste. Dit is verder die taak van opvoeders om die voorgeskrewe tekste vir leerders verstaanbaar te maak. Leerders² behoort ook by opvoeders belangrike inligting uit hierdie navorsing te verkry, omdat die patrone van die woorde wat herhaal word, bydra tot 'n beter begrip van die tekste. Dit maak hulle bewus van die woordfrekwensie in literêre tekste wat kan bydra tot 'n beter begrip van enige soort teks.

Fasiliteerders, dosente of ander persone wat betrokke is by die seleksie van voorgeskrewe tekste vir leerders op skool of vir studente op universiteit, behoort baat te vind by die bevindings van hierdie artikel, omdat dit duidelik sal word dat beduidende woordfrekwensiepatrone 'n bydraende faktor behoort te lewer by die seleksie van voorgeskrewe tekste.

Taal het verskillende funksies wat ingedeel kan word in weergewende, interpersoonlike en tekstuele funksies (Butt *et al.*, 1999:38). Die weergewende funksie stel die leser in staat om die inhoud van 'n teks te kan weergee, terwyl die interpersoonlike funksie interaksie tussen mense moontlik maak. Die derde funksie, naamlik die tekstuele funksie van taal, geniet aandag in hierdie artikel, en is verantwoordelik vir die samehangende geheel van die teks. Hierdie samehangende geheel of kohesie impliseer volgens Du Plessis en Bosch (1999:25) 'n ondersoek na die bindingspatrone wat in 'n teks bestaan op grond van die sintaktiese, semantiese, morfologiese en morfonologiese elemente in 'n bepaalde teks. Kohesie dra by tot die tekstuur in 'n teks deur vyf verskillende kohesiekettings, naamlik verwysing, substitusie, ellips, konjunksie en leksikale kohesie (Carstens, 1997:122). Alhoewel die klem in die huidige artikel op leksikale kohesie val, kan die verdeling nie as waterdigte eenhede beskou word nie, omdat sommige kohesiekettings op die grens van twee soorte kan lê, of selfs kan tuishoort by verskillende soorte kohesie (Van den Berg, 2001:36). Hierdie kohesiekettings skakel elemente van een deel van 'n teks met elemente van 'n ander.

2. 'n Omskrywing van *teks*

Voordat leksikale kohesie verder aandag geniet, is dit nodig om die term *teks* vir die doel van hierdie artikel te verduidelik. Alhoewel *teks* vir baie jare geassosieer is met 'n literêre teks, is dit lank reeds nie meer die

---

1 'n Kurrikulum 2005-term wat verkieslik is bo *onderwysers*.

2 'n Kurrikulum 2005-term wat *leerlinge* vervang.

geval nie, en word die term in huidige navorsing preteoreties benader sodat dit wyd genoeg is om vir verskillende dissiplines te geld. Hier wil ek my aansluit by Van Gorp (aangehaal in Cloete, 1992:530) wat *teks* sien as 'n geordende opeenvolging van sinne wat as 'n samehangende eenheid geproduseer en/of geïnterpreteer word. Hierdie eenheid impliseer sintaktiese, semantiese en pragmatiese eenheid in 'n teks (Du Plessis & Bosch, 1999:22). *Sintaktiese eenheid* berus grootliks op die strukturele samehang van die teks. Alhoewel hierdie samehang vanselfsprekend is in die meeste tekste, moet sintaktiese samehang nie as 'n absolute vereiste gestel word nie, omdat daar tog tekste is wat 'n eenheid vorm, al is daar nie eksplisiete sintaktiese verbande nie (Carstens, 1997:81). Voorbeelde hiervan vind ons in boodskappe op padtekens of in gedigte. *Semantiese eenheid* gaan oor die tematiese skakeling tussen dele van die teks, wat verkry word wanneer die samehangende tekseenhede betrekking het op 'n samehangende werklikheid. Du Plessis en Bosch (1999:23) sê: "Dit gaan oor die ooreenkoms tussen aspekte in die teks en werklikheidskennis oor dieselfde aspekte by die leser/dekodeerder van daardie teks." *Pragmatiese eenheid*, die derde aspek van die eenheidskarakter van 'n teks, gaan hoofsaaklik om 'n relasie tussen die teksproduseerder, die teks en die ontvanger van die teks, en word verkry wanneer die teksdeelnemers die samehangende taaluiting as 'n eenheid ervaar en as 'n teks aanvaar (Carstens, 1997:81).

'n Teks kan dus 'n storie, brief, waarskuwing, referaat, boodskap, gedig, boek, debat, ensovoorts wees. Butt *et al.* (1999:11) verwys na 'n teks as "a piece of language in use". Wanneer woorde op die een of ander manier in tekste herhaal word, word betekenisverbande of -kettings gevorm. Hierdie verbande kan oor lang gedeeltes in 'n teks strek, of selfs oor 'n hele teks versprei wees, terwyl ander net in klein stukkie teks voorkom.

Uit die voorafgaande kan die afleiding gemaak word dat dit in leksikale kohesie gaan om die verhouding van leksikale items tot mekaar. Hierdie aspek word in hierdie artikel onder die loep geneem. Die vraag ontstaan egter hoe die letterkunde kan baat by 'n ondersoek na leksikale kohesie. Wybenga (1983:106) meen dat taalkundige gegewens vir die letterkundige van belang is en dat gegewens wat deur die letterkundige versamel word, vir die taalkundige van belang is. Daar sal dus in dié artikel gepoog word om die bydrae van leksikale kohesie tot die positiewe interaksie tussen letterkunde en taalkunde te ondersoek.

3. Die simbiotiese verhouding tussen taalkunde en letterkunde

Leksikale kohesie as studierrein val binne die kader van die tekslinguistiek, en hierin word aspekte van die letterkunde sowel as die taalkunde aangeraak. Alhoewel daar soms in vakliteratuur 'n soort vaagheid rondom die begrip *tekslinguistiek* bestaan, gaan dit eenvoudig om die linguistiek van die teks, en dit behels die metode van taalkundige ondersoek wat die tekstualiteit van talige strukture wil vasstel met behulp van alle linguistiese middele wat die ondersoeker tot sy beskikking het (Carstens, 1997:7).

Daar is ook gedurende die afgelope dekades 'n toenemende bewustheid van die simbiotiese verhouding tussen die taalkunde en die letterkunde (vgl. Traugott & Pratt, 1980; Wybenga, 1983; Ohlhoff, 1983). Volgens Du Plessis en Bosch (1999:20) wil dit ook voorkom of die groter bewustheid van die voordele om interdisiplinêr met tekste om te gaan, voortspruit uit die afgelope eeu se lesse wat geleer is op grond van die afwisselende, eksklusiewe fokus op óf die teksproduseerder, óf die teks, óf die leser. *Dissipline* verwys in hierdie artikel na enige onderdeel van 'n wetenskap wat deur 'n eie onderwerp begrens word en 'n eie navorsingsveld het. In dié artikel word ook interdisiplinêr te werk gegaan, omdat die taalkunde gebruik word om meer te wete te kom van die literêre teks wat ondersoek word, maar terselfdertyd word die literêre teks bestudeer om kennis in te win van die taal in die teks. Dit illustreer die feit dat die letterkunde en die taalkunde nou verweef is in die tekslinguistiek. Die fokus op taalkundige aspekte beteken egter nie dat dit wat van essensiële belang is vir die studie van literêre tekste nou minder belangrik is nie. Daar moet nog altyd in gedagte gehou word dat die literêre teks 'n taalkunswerk is. Tog bied die taalkundige ondersoek van literêre tekste metodes met behulp waarvan presies aangedui word hoe 'n resepsie van 'n literêre teks medebepaal kan word deur die taalstruktuur. Die aspek van die taalstruktuur in tekste wat in dié artikel aandag geniet, is leksikale kohesie.

Aangesien daar 'n geruime tyd die neiging bestaan om literêre tekste te gebruik in taalonderrig, asook om taalkunde en letterkunde geïntegreerd aan te bied op skool, word vertrou dat dié artikel 'n relevante en funksionele bydrae kan lewer. Deur hierdie, asook soortgelyke studies, kan daar vanuit 'n verantwoordbare teoretiese raamwerk verklaar word waarom 'n bepaalde tipe teksopbou tot 'n spesifieke betekenis lei (Van den Berg, 2001:12).

4. Leksikale kohesie

Omdat leksikale kohesie volgens Hubbard (1989:14) “... the most open ended and, in the original formulation, the least defined of the five types ... of cohesion” impliseer, is dit ’n uitdagende studieveld met ’n legio navorsingsgeleenthede – juis omdat ’n beskrywing van leksikale kohesie in tekste soveel ruimte bied.³ Alhoewel baie woorde in tekste aangetref word, is hulle nie op sigself kohesief is nie, en dit maak leksikale kohesie verder moeilik definieerbaar. Halliday en Hasan (1976:288) sê: “EVERY lexical item MAY enter into a cohesive relation, but by itself it carries no indication whether it is functioning cohesively or not. That can be established only by reference to the text.”

Leksikale kohesie kom voor in ’n teks indien leksikale items in ’n besondere semantiese verhouding met ander leksikale elemente staan (Carstens, 1997:128). Hierdie verhouding wissel en dis moeilik om te bepaal hoe sterk kohesiekettings is wat in tekste voorkom. Faktore wat hier ’n rol speel, is die sintaktiese posisionering van gedeeltes of woorde in sinne, die afstand tussen die leksikale elemente en die hoeveelheid kere wat leksikale elemente in die teks voorkom. Dit gaan oor strukturele samehang, en sluit onder andere die wyse in waarop en hoe woorde en sinne in die teks met mekaar verband hou. Sulke verbande sal noodwendig ontstaan as sekere elemente ooreenkomste en verskille met mekaar toon (Beukes, 1989:18).

Die teks in sy totaliteit behoort die vertrekpunt te wees om vas te stel hoe tekste gestruktureer en opgebou is, want alhoewel kohesie binne sinne kan voorkom, gaan kohesiewe verbande meestal oor sinsgrense heen. Volgens Halliday en Hasan (1976:8, 9) het kohesiewe verbande oor sinsgrense heen ’n groter effek as dié binne sinne, omdat hierdie verbande die enigste skeppers⁴ van tekstuur is. Tekstuur word deur Hatim (1997:223-4) gedefinieer as “aspects of text organisation which contribute to the overall effect of texts hanging together and reflect the coherence of text structure and the way texts are responding to their

---

3 Vergelyk die volgende studies oor leksikale kohesie in tekste: Beukes (1989); Van der Berg (1993); Wybenga en Taylor (1995); Van Tonder (1999); Kruger (2000); Van den Berg (2001).

4 De Beaugrande en Dressler (1981:3-12) sien kohesie as slegs een van sewe beginsels wat tekstualiteit meebring. Die ander ses beginsels wat genoem en bespreek word is koherensie, intensionaliteit, aanvaarbaarheid, informatiwiteit, intertekstualiteit en kontekstualiteit. Alhoewel kohesie dus belangrik is in die totstandkoming van ’n teks as ’n koherente eenheid, kan Beaugrande en Dressler se ses ander beginsels nie buite rekening gelaat word nie.

context." Beukes (1989:18) meen ook dat samehang en struktuur in 'n teks nou verweef is as hy stel dat kohesie en struktuur só komplementêr is dat die een ontwikkel soos die ander ontwikkel; dat die een beslag gee aan die ander.

In die skep van leksikale kohesie is daar verskillende aspekte wat in ag geneem behoort te word, en wat vervolgens aandag verdien. Eerstens het die skrywer sowel as die leser 'n rol te speel. Die skrywer behoort woorde te kies – iets wat meestal onbewustelik gebeur – wat met mekaar verband hou as hy/sy 'n teks tot stand bring. McCarthy (1991:66) stel byvoorbeeld: "... reiteration is not a chance event; writers and speakers make constant choices whether to repeat, or find a synonym, or a superordinate". Die leser het verder die verantwoordelikheid om die woorde te begryp, die verbande tussen die woorde raak te sien en om die teks as 'n eenheid te ervaar en te aanvaar. Maar alhoewel die rol van die leser belangrik geag behoort te word, moet die interpretasie in verband met die skrywer en die teks self gesien word. Die ontvanger van 'n teks is nie vry om enige betekenis aan 'n woord toe te ken nie, en die leksikon behoort gesien te word as die spil van 'n taalverwerkende sisteem waarin woordfrekwensie 'n belangrike rol speel (Van der Berg, 1993:75).

Wanneer woordfrekwensie in tekste ter sprake kom, speel die konteks waarin die woorde voorkom ook 'n belangrike rol. Volgens Van Tonder (1999:45) gebruik die skrywer van 'n teks kohesiewe kettings om 'n ekplisiete konteks vir die leser daar te stel. Deur die konteks word gepoog om die teks meer toeganklik te maak vir die leser. Hierdie kohesiewe kettings is gebaseer op veronderstelde kennis van die leser. Laasgenoemde bring dus agtergrondsinsigting na die teks, wat nie beperk is tot kennis oor die onderwerp nie, maar ook gedeelde assosiasies, houdings en konvensies insluit. "Wanneer 'n mens dus 'n teks lees, lees jy nie slegs die teks nie, maar ook die konteks en die wêreld wat dit geproduseer het" (Combrink, 1999:185).

Van Dijk (1971:26) gee 'n wye beskrywing van die konteks van 'n teks deur daarna te verwys as "... de verzameling relaties tussen de tekst aan de ene kant en de schrijver, de lezer, de kultuur, maatschappij-structuren, de taal, andere ... teksten, etc. aan de andere kant." Alhoewel al die aspekte van die konteks van 'n teks wat Van Dijk noem van belang is, vra die multikulturele aard van die Suid-Afrikaanse samelewing besondere begrip van die kultuur waarbinne 'n teks geproduseer word. Soveel tekste bestaan wat eers ten volle waardeur en verstaan kan word as die leser iets begryp van die kultuur waarin die teks geskryf is. In onlangse navorsing meen Butt *et al.* (1999:11) dat daar altyd twee kontekste ter sprake is by tekste, en dat die een binne

die ander konteks geplaas kan word. Hulle meen naamlik dat die wyer konteks die kulturele konteks is, omdat die kultuur waarbinne 'n teks geplaas word van deurslaggewende betekenis kan wees vir die wyse waarop die teks verstaan word. Hierdie kulturele konteks is veral van belang wanneer Afrikaanse tekste voorgeskryf word vir leerders van verskillende kulture. Die konteks wat binne die kulturele konteks figureer, is volgens Butt *et al.* (1999) die konteks van die situasie.

Carstens (1997:316, 317) gee vyf voordele van leksikale kohesie wat terselfdertyd kan dien as motivering waarom 'n ondersoek na leksikale kohesie in tekste soveel sin maak:

- In die eerste plek dra leksikale kohesie beduidend daartoe by dat daar doelgerig by besondere onderwerpe gebly word.
- Tweedens gee dit aan 'n teks 'n sekere eenvormigheid in die onderwerp en 'n voorspelbaarheid in die ontwikkeling.
- Tekste met dieselfde ooreenstemmende patrone kan derdens saam gegroepeer word tot dieselfde tekstipe.
- Leksikale kohesie help verder mee om die leesbaarheid in 'n teks te bepaal.
- Laastens help dit met verskeidenheid en stilistiese afwisseling.

Behalwe bogenoemde vyf voordele kan leksikale kohesie ook lei tot beter begrip deurdat die leser se aandag gevestig word op bepaalde leksikale items. Soms is dit bekende items, maar soms is dit vir die skrywer nodig om nuwe leksikale items onder die leser se aandag te bring. So kan die skrywer die leser "lei" om die boodskap van die teks tuis te bring.

5. Soorte leksikale kohesie

Kruger (2000:86) stel dat: "... lexical cohesion involves semantic relations between certain lexical elements; a study of lexical cohesion therefore is about determining the nature of semantic relation between the relevant lexical elements." Verskeie navorsers het die aard van leksikale verhoudinge ondersoek. Aanvanklik het Halliday en Hasan (1976) leksikale kohesie in twee hoofgroepe ingedeel, naamlik herhaling en kollokasie. Carstens (1997:317-350) gee 'n uiteensetting van verdere navorsing en voorstelle wat hierop gevolg het, soos studies deur Stotsky (1983), Hasan (1984), Winter (1979), Phillips (1985) en Hoey (1991). Vir die doel van hierdie artikel word eklekties te werk gegaan en word leksikale kohesie onder die onderstaande opskrifte bespreek. Die indeling is slegs gedoen omdat dit 'n nuttige raamwerk verskaf om

leksikale kohesie in tekste na te vors en daar is nie gepoog om 'n "korrekte" indeling te maak nie, want " ... the common repeating function of cohesion is far more important than the classificatory differences between types of cohesion" (Kruger, 2000:117).

Leksikale kohesie word vervolgens bespreek onder die volgende hoofde:

- die **herhaling** van
  - dieselfde leksikale item
  - sinonieme
  - hiponieme
  - teenoorgesteldes, en

- **kollokasie**

Bogenoemde soorte leksikale kohesie word aan die hand van 'n spesifieke teks geïllustreer, naamlik 'n kortverhaal van Chris Barnard, "My broer se kraai" (Fryer, 1988:95-98).

Die benadering wat gevolg word in hierdie kort teksanalise is tekslinguisties van aard, en nie suiwer taalkundig of literêr nie. Die rede hiervoor is dat daar in 'n tekslinguistiese ondersoek in wese daarna gestreef word om die beginsels onderliggend aan die produksie en die interpretasie van die gegewe linguistiese struktuur te ondersoek (Du Plessis & Bosch, 1999:21). Verder word die *teksproduseerder*, *teks* en die *leser/hoorder* in ag geneem in 'n tekslinguistiese ondersoek. Daar is dus faktore wat in sommige literêre of taalkundige benaderings buite rekening gelaat kan word, maar wat wel binne die studieterrrein van die tekslinguistiek bygehaal word. Die rol van die tekslinguistiek is verder om te verduidelik waarom tekste sekere betekenis het vir die leser of hoorder, of waarom 'n teks op 'n sekere manier geïnterpreteer word.

Wanneer na leksikale kohesie verwys word, gaan dit in baie gevalle om woordfrekwensie, en daarom sal – waar van toepassing – die aantal kere wat die woord in 'n teks voorkom, in hakies agter die woord aangedui word. Die woordtelling is met behulp van 'n rekenaarprogram gedoen.

5.1 Herhaling

McCarthy (1991:65) sê: " ... reiteration means either restating an item in a later part of the discourse by direct repetition or else reasserting its meaning by exploiting lexical relations." Hierdie verskillende vorms van herhaling word vervolgens bespreek.

- **Herhaling van dieselfde leksikale item**

Dit gaan hier oor die herhaling van leksikale items in 'n teks, wat woorde, frases of die herhaling van groter gedeeltes insluit. Sekere woorde word in elk geval herhaal in tekste, byvoorbeeld “het”, “is” en “die” in die teks wat ondersoek word, en het nie noodwendig 'n kohesiewe funksie nie. Sulke woorde is so algemeen dat hulle op een of ander manier uitgelig moet word vir beklemtoning (Van der Berg, 1993:135).

In “My broer se kraai” word daar reeds in die titel aangedui wie in hierdie verhaal optree: die verteller wat deur die woordherhaling van “ek” (24) en “my” (34) gereleveer word, “my broer” (14), wat verder benadruk word in die herhaling van “hy” (20), “hom” (2), en “sy” (4), en dan die “kraai” (45) met die voornaamwoorde wat na hom verwys, naamlik “hy” (24), “hom” (8) en “sy” (16).

Herhaling van dieselfde leksikale item kom algemeen voor in die meeste tekste en word hoofsaaklik gebruik vir bevestiging (van iets wat óf aanvaar óf verwerp word), of om verbasing uit te druk wanneer teenstrydige standpunte voorkom (De Beaugrande & Dressler, 1981:54, 55). Herhaling speel ook 'n belangrike oorredingsrol in tekste. In die verhaal wil die verteller se broer iets hê wat by hom bly. Dit word in die volgende woordherhaling bevestig:

En buitendien: 'n papegaaï *bly* ook maar net by jou omdat hy nie van beter weet nie. Ek wil iets hê wat beter weet as om by my te *bly* – en nógtans by my *bly*.

Dit is ook eers as die verteller se broer die kraai “los” (4), dat hy by die broer wil “bly” (6). Die herhaling van die twee woorde wat teenoor mekaar staan, is veelseggend, omdat dit in die verhaal gaan oor die kraai se gevangenskap teenoor sy vryheid. Die konteks bepaal hier dat “los” en “bly” teenoorgesteldheid aandui, al word die twee woorde oor die algemeen nie as antonieme gebruik nie. Die kohesie tussen woorde lei die leser hier om, met behulp van die betekenis, 'n koherente teks tot stand te bring deur sy/haar interpretasie van die kohesiewe verbande. Die rol van die teksleser as singewer word dus sterk benadruk in 'n ondersoek soos die huidige een. Fox (1987:94) sluit hierby aan: “ ... the reader must try to form guesses about the structure of the text as it was intended by the writer, and must therefore be able to form understandings and then abandon them when they seem not to fit.” As leerders van Afrikaans as addisionele taal dus in staat sou wees om kohesie tussen woorde raak te sien, kan dit hulle help om 'n beter begrip van 'n teks te vorm.

Die woordherhaling van "gelyk" is besonder effektief in die teks. "Ek en my broer was *gelyk* in die kombuis en *gelyk* in die agterplaas." Vir die eerste keer dink die verteller en sy broer dieselfde – daarom ook "gelyk". Vrede en eensgesindheid word so gesuggereer, wat in kontras staan met die verteller se broer wat vroeër in die teks nie na die res van die gesin wou luister nie. Van hierdie oomblik af word nie meer in die verhaal verwys na "ons/ek" teenoor "my broer" nie, maar na "ek en my broer".

Omdat woorde wat herhaal word op een of ander wyse verband hou met mekaar, dra hulle by tot kohesie. Combrink (1995:39) meld 'n vorm van herhaling waar woorde met mekaar vervang word binne dieselfde sintaktiese patroon in afsonderlike sinne. Hy noem die herhaling *parallelisme*, en sê dat parallelisme lei tot vlot lees en goeie kommunikasie. Winter (1979:102) verwys na hierdie soort herhaling en noem dit "replacement". Sekere belangrike inligting word ook aan die leser oorgedra met behulp van parallelismes, soos wat die volgende twee voorbeelde uit die teks bevestig:

Maar my broer het gevoel dis sy kraai – *hy het hom gevang, hy het vir hom 'n hok gemaak, hy het hom gevoer, hy sal besluit wat vir die kraai die beste is.*

... want die kraai se afwesigheid was *aan elke eettafel teenwoordig, in elke gesprek, in elke stilte.* (My kursivering – GvdB.)

In die eerste voorbeeld word klem geplaas op die besitlike houding van die verteller se broer teenoor die kraai. Hierdie besitlikheid word ook bevestig deur die herhaling van die frase "my broer se kraai" (2), en woorde soos "myne" (2), "syne" (1) en "s'n" (1). In die tweede voorbeeld word die gemis van die kraai en die spanning wat dit veroorsaak, beklemtoon.

Die uitwys van patrone in tekste bly egter 'n subjektiewe kwessie. McCarthy (1991:161) sê in hierdie verband:

Finding patterns in texts is a matter of interpretation by the reader, making use of clues and signals provided by the author; it is not a question of finding one single right answer, and it will often be possible to analyse a given text in more than one way.

Die agteruitgang in die kraai se toestand word bevestig deur die herhaling van byvoeglike naamwoorde wat in die vergrotende trap gebruik word: "kwaaiër", "geniepsiger", "gulsiger", "groter", "minder", "beter", "later", "meer", "stywer", "stomper", "stiller", "stukkender". Al hierdie woorde word in die konteks van die verhaal in 'n negatiewe sin gebruik. Die agteruitgang bereik 'n hoogtepunt as die kraai homself beseer in 'n poging om los te kom en "stukkender" is as voorheen in die

verhaal, en die verteller se broer wat ook stukkend gekrap is – vir die eerste keer word laasgenoemde ook fisies beseer. Na hierdie insident kom die draai in die verhaal, waar die broer die besluit neem om die kraai vry te laat.

Voordat die verteller se broer tot die besluit kom om die kraai vry te laat, probeer hy in die loop van die teks hard om die kraai syne te maak en om hom te behou; vandaar ook die herhaling van “probeer” (7).

'n Sirkel word in die verhaal voltooi met die gedrag van die kraai. Aan die begin word die volgende van die kraai wat in die hok is, gesê:

Hy het op en af gestap en die draad gepik, gepik, al geniepsiger, en met sy vlerke teen die draad geklap dat die vere so waai.

My broer se kraai was die duiwel in.

Hy het die vleis geëet wat ons hom gegee het, elke dag 'n bietjie gulsiger.

En aan die einde as die kraai vry is:

Die kraai het sy vlerke geklap en gulsig geëet.

Maar saans het hy teruggekom en in sy hok ingestap, en bewaar my broer se siel as daar nie vars water en brood en vleis is nie. *Hy sou blaas en lag en huil en met sy vlerke teen die draad klap.* (My kursivering – GvdB.)

Uit bogenoemde aanhalings kom die volgende aspekte van die kraai na vore:

- die humeurige aard van die kraai;
- die feit dat die kraai baie gulsig eet;
- die kraai wat sy vlerke klap om sy ontevredenheid te bevestig.

Soos wat dit uit die voorafgaande gedeelte na vore gekom het, vorm herhaling 'n integrale deel van taalgebruik, en behoort dit veel meer aandag te geniet. Herhaling kan veral nuttig gebruik word as hulpmiddel in die onderrigsituasie om die teks vir die leser meer toeganklik te maak.

• **Sinonieme**

Die HAT (2000:980) se definisie van 'n sinoniem is:

Woord wat dieselfde betekenis het as een of meer ander woorde, maar nie noodwendig dieselfde gevoelswaarde e.d. nie: Samewerking is 'n sinoniem van koöperasie, lessenaar van skryftafel: *Egte sinonieme is baie skaars.*

In "My broer se kraai" is sinonieme geïdentifiseer op grond van hulle betekenis in die konteks waarin hulle voorkom, die feit dat hulle na dieselfde referent verwys en die feit dat hulle mekaar in sekere kontekste kan vervang (Carstens, 1994:111). Sulke sinonieme vorm kettings in tekste en die skrywer gebruik sinonieme om sekere belangrike woorde op sekere stadiums in die teks opnuut op die voorgrond te plaas. So word lesers se aandag op bepaalde onderwerpe gevestig. Met die sinoniem "swart voël" word die fokus op die kraai geplaas, wanneer die verteller se broer die kraai teen sy wang probeer druk. Die kraai het gespook en hom gekrap en na hierdie insident het hy besluit om die kraai vry te laat. Hierdie belangrike gebeurtenis in die verhaal word dus beklemtoon deur die herhaling van die "kraai" wat weer op sy beurt afgewissel word met "die swart voël". Nog 'n belangrike insident word in die teks beklemtoon deur die sinonieme in die onderstaande gedeelte:

Na 'n lang ruk het die kraai lomperig opgevlieg en sukkel-sukkel tussen die bome *verdwyn*.

Ons het hom hoor lag met die *wegraak*.

• Hiponieme

Sekere leksikale items tree op as oorkoepelende terme vir ander leksikale items. Carstens (1994:114) sê dat hiponimie op die gedagte berus dat die betekenissenmerke van een woord (dit is 'n meer spesifieke woord; die hiponiem of subordinaat) "ingesluit" kan wees in die betekenissenmerke van 'n ander woord (dit is 'n meer algemene woord; die superordinaat). Daar kan dus subklasse van een hoofklas onderskei word. So kan *boom* verwys na 'n hoofklas met die subklasse *populier, wilger, doringboom*, ensovoorts.

Hiponieme word in "My broer se kraai" gebruik om te verwys na die superordinaat 'kos' wat 'n belangrike rol in die verhaal speel: "vleis" (7) en "brood" (4) wat die kraai kry om te eet. Die kos dui op die fisiese versorging van die kraai. Die verteller se broer dink dat as hy vir die kraai kos in sy hok sit en vir hom "lief" (2) is, dit voldoende is om die kraai gewillig te maak om by hom te wil bly. Alhoewel die kraai aanvanklik nie wou eet nie, het hy later al gulsiger geword. Nadat die kraai vrygelaat is, het hy juis elke dag teruggekome vir sy kos.

• Teenoorgesteldheid

Wybenga en Taylor (1995:105) noem onder teenoorgesteldheid of antonimie die volgende: onverenigbaarheid, komplementariteit, omgekeerdheid en gradeerbare antonieme. De Stadler (1989:86) gee ook bogenoemde onderverdeling as hy na teenoorgesteldheid verwys, maar voeg ruimtelike opposisie ook toe. Die gemeenskaplike kenmerk van

bogenoemde soorte is dat daar altyd 'n mate van teenoorgesteldheid voorkom.

Woordfrekwensie word effektief aangewend in “My broer se kraai” om die feit te beklemtoon dat die kwessie rondom die kraai nog nie afgehandel is nadat die kraai vrygelaat is nie:

Dié episode was *afgesluit*. En tog ook *nie afgesluit nie*: want die kraai se *afwesigheid* was aan elke eettafel *teenwoordig*, *in elke gesprek*, *in elke stilte*. (My kursivering – GvdB.)

Die teenstellende ruimtes in die teks is semanties deurslaggewend. Die verteller se broer sê die volgende terwyl hy die kraai in die beperkte ruimte van die hok gevange hou: “Maar dit voel nie vir my of hy myne is nie. Ek wil hê dit moet my kraai wees. En solank hy wil weg, is hy nie regtig myne nie.” As die broer die kraai vrylaat, en die kraai bedags meestal in die onbeperkte ruimte van die bos is, is die kraai vir die eerste keer syne: “Want van daardie Woensdag af was die kraai my broer s'n.”

In die teks is daar nog teenstellings wat kohesief optree:

Die herhaling van “weg” in teenstelling met “terug” word ook effektief in die teks gebruik om leksikale kohesie te bewerkstellig en ook om aan te sluit by die kraai se gevangenskap en vrylating:

En solank hy wil weg, is hy nie regtig myne nie
... het hy verskrik weggefladder ...
Ons het hom hoor lag met die wegraak.

Bogenoemde aanhalings word gestel teenoor die volgende:

Die kraai het nie weer weggegaan nie. Bedags, ja. Bedags was hy meestal in die bos. Maar saans het hy teruggekom en in sy hok ingestap.

In bogenoemde twee aanhalings is daar 'n spel met woordbetekenisse, en dié ooreenkomste en teenstellings tree besonder kohesief op en trek sodoende die leser se aandag. Hierdie teenstelling is een van vele teenstellings in die teks. Die hele teks kan beskou word as 'n spel met kontraste. 'n Goeie voorbeeld hiervan is die spel met “lag” (7) en “huil” (2) wat gewoonlik as antonieme gebruik word, maar in die teks sinonieme is. Tog verteenwoordig dié woorde die teenstellende emosies van die kraai. Omdat dit meestal moeilik is vir niemoedertaalleerders van Afrikaans om emosies in Afrikaans te beskryf en te verstaan, is hierdie herhaling van emosies in konteks van besondere belang in die onderrig-situasie.

Die bestudering van teenoorgesteldheid is egter ook van belang omdat dit die beginsel van kontras in die leksikale struktuur so duidelik weerspieël (De Stadler, 1989:81). Hierdie kontras word in die teks bevestig in die woordherhaling van "maar" (25). Deur hierdie en ander voegwoorde word verbande en verhoudings tussen sinsdele gevorm, wat bydra tot vloei en ritme, die makliker lees van 'n teks en 'n duideliker samehangende eenheid vorm (Carstens, 1997:263). Hierdie vorm van kohesie word konjunksie genoem, en word uitvoerig deur verskeie navorsers bespreek (vgl. Halliday & Hasan, 1976; Lorch & O'Brien, 1995; Carstens, 1997)

Deurdadige woorde in "My broer se kraai" dus gedurig herhaal of teenoor mekaar gestel word, word die leser gelei tot 'n beter begrip van die boodskap van die teks, naamlik dat liefde nie afdwingbaar is nie, maar dat dit met vryheid gepaard gaan.

5.2 Kollokasie

Die woord *kollokasie* het sy oorsprong in die Latynse woord *collocare*, wat beteken "om bymekaar te plaas". Die *Concise Oxford Dictionary* (1999:281) sê die volgende van kollokasie: "the habitual juxtaposition of a particular word with another word or words with a frequency greater than chance." Sulke items wat leksikale verbande vorm, is nie beperk tot twee woorde nie, en kan kettings vorm wat oor 'n teks versprei kan wees (Halliday & Halliday, 1976; Stotsky, 1983; Carstens, 1997). Leksikale kohesie kom dus voor omdat die woorde op een of ander manier met mekaar verband hou. Hierdie woorde staan nie noodwendig in 'n sistematiese semantiese verhouding tot mekaar nie (Carstens, 1997:331), en die kollokatielike woorde is teksgebonden (Hoey, 1991:219; Stotsky, 1983: 438, 411).

Deel-geheel-verhoudings tussen woorde kan ook as kollokasie beskou word. In "My broer se kraai" word dele van die kraai herhaal om sodoende leksikale kohesie tot stand te bring: "vere" (4), "vlerk" (2), "vlerke" (4), "vlerkvere" (1), "bek" (1) en "snawel" (3). Laasgenoemde twee woorde word ook as sinonieme gebruik. Hierdie dele van die geheel lê verder klem op die fisiese eienskappe van die kraai, wat 'n belangrike rol speel in die verhaal. Kollokatielike – soms in die vorm van idiomatiese uitdrukkings – word verder gebruik om te beskryf hoe kwaai die kraai is: "kwaai as ooit", "Hy het op en af gestap en die draad gepik, gepik, al geniepsiger, en met sy vlerke teen die draad geklap dat die vere so waai", hy "was die duiwel in", "venynig", hulle het sy "verwoede gelag" gehoor. Hierdie aggressie tref ons aan by die kraai terwyl hy in die "hok" (22) gevange gehou word. Uit die woordfrekwensie kom die verband tussen die kraai se aggressie en sy gevangenskap in

die hok dus duidelik na vore. Die aggressie word verder versterk deur die herhaling van dieselfde klank (ge-). Beukes (1989:74) sê: “As sodanig kan klank nie betekenis huisves nie, maar deur klankkohesie in die konteks raak te lees, kan dit ’n betekenisfunksie verrig.” ’n Koherente teks kom dus tot stand as die leser in staat is om hierdie kohesie in die verhaal raak te sien. Die een woord roep die ander op.

In die kraai se aggressie beseer hy homself en vind fisiese regressie plaas wat in die woordkeuses bevestig word: “gebloei” en “bloedspatsels”, asook in die woordherhaling van “swart”, en “stukkend”, “stukkende” en “stukkender”. Deur hierdie woordkeuses word tematiese prominensie verleen aan die negatiewe ervarings wat die kraai ervaar.

Halliday en Hasan (1976:284) beskou kollokasie as die mees problematiese deel van leksikale kohesie en plaas alle vorms van kohesie wat nie onder herhaling tuishoort nie, onder hierdie opskrif. Carstens (1997: 322) meen ook dat dit moeilik is om presies neer te pen wat kollokasie is. Kollokasie berus grootliks op intuïsie, is subjektief en hang verder af van die konteks waarin die leksikale items voorkom. Die verband tussen woorde is nie ’n kwessie van of daar wel ’n verband is of nie, maar dit gaan eerder daaroor dat sommige verbande sterker is as ander. Die kohesiewe effek word dan bepaal deur die sterkte van die verband. Koherensie kom voor as die leser van ’n teks bewus is van die leksikale verband tussen hierdie leksikale items.

6. Slot

Die doel van die teksanalise was om met behulp van voorbeelde verskillende soorte kohesie te illustreer. Die teksanalise het aan die lig gebring dat die verskillende vorms van leksikale kohesie binne een teks met mekaar verbind is. Al die leksikale herhalings vorm ’n fyn verweefde eenheid binne ’n teks, en dit skakel weer met die tema van die verhaal (Wybenga & Taylor, 1995:116). Tekselemente, naamlik die karakters, handeling, konflik en die milieu het duidelik na vore gekom in die nagaan van die wyse waarop leksikale kohesie in hierdie spesifieke teks tot stand kom. Talige elemente is in hierdie teks ingespan om meer van die literêre teks te wete te kom – gegewens wat die opvoeder in letterkunde-onderrig kan gebruik om die leerder te lei tot ’n beter begrip van die teks.

Dit is egter so dat hierdie teoretiese benadering ’n subjektiewe wyse is om toegang tot ’n teks te verkry. Dit is nie noodwendig so dat die leksikale kohesie wat in die teks uitgelig is, vir alle lesers dieselfde waarde en betekenis sal hê nie. Dit is ook nie nodig dat alle lesers se interpretasie van die tekste dieselfde hoef te wees nie, want “(e)lke gefundeerde interpretasie gaan in só ’n benaderingswyse geldig wees,

want die goeie (teks) besit meer as een manifestasievorm met 'n eie betekenisappèl" (Beukes, 1989:141). Die belangrikste aspek in hierdie verband is dat die leser die teks as 'n koherente geheel moet kan ervaar en begryp. Dán eers het kohesie sy doel gedien.

Op grond van die gegewens oor leksikale kohesie wat in hierdie artikel vervat is, kom die simbiotiese verhouding tussen letterkunde en taalkunde dus duidelik na vore.

Bibliografie

- Beukes, M.P. 1989. *Vooropstelling, kohesie en koherensie in die poësie van T.T. Cloete*. Potchefstroom : PU vir CHO. (M.A.-verhandeling.)
- Butt, D., Fahey, R., Spinks, S. & Yallop, C. 1999. *Using functional grammar*. Sydney : Macquarie University.
- Carstens, W.A.M. 1994. *Norme vir Afrikaans*. Pretoria : Van Schaik.
- Carstens, W.A.M. 1997. *Afrikaanse tekslinguistiek*. Pretoria : Van Schaik.
- Cloete, T.T. 1992. *Literêre terme & teorieë*. Pretoria : HAUM-Literêr.
- Combrink, J. 1995. *Hoe om paragrawe te skryf*. Kaapstad : Tafelberg.
- Combrink, L. 1999. Afrikaans en geskiedenis hand aan hand. *S.A. Tydskrif vir Taalonderrig*, 33(3):183-196.
- Concise Oxford Dictionary
kyk Pearsall
- De Beaugrande, R.A. & Dressler, W.U. 1981. *Introduction to text linguistics*. London : Longman.
- De Stadler, L.G. 1989. *Afrikaanse semantiek*. Johannesburg : Southern Book.
- Du Plessis, W. & Bosch, B. 1999. 'n Sinchroniese beskouing van diskoerslinguistiek. *S.A. Tydskrif vir Taalkunde*, 17(2): 16-34.
- Eksteen, L.C. & Pretorius, R. (reds.) 1983. *Afrikaans: objek en metode*. Pretoria : Van Schaik.
- Flood, J. 1984. *Understanding reading comprehension*. Delaware : International Association.
- Fox, B.A. 1987. *Discourse structure and anaphora*. Cambridge : Cambridge University Press.
- Fryer, C. 1988. *Kinders van die aarde*. Kaapstad : Tafelberg.
- Halliday, M.A.K. & Hasan, R. 1976. *Cohesion in English*. London : Longman.
- Hasan, R. 1984. Coherence and cohesive harmony. In: Flood, J. (ed.). *Understanding reading comprehension*. Delaware : International Association. p. 181-219.
- HAT
kyk Odendal en Gouws (2000)
- Hatim, B. 1997. *Communication across culture: translation theory and contrastive text linguistics*. Exeter : University of Exeter Press.
- Hoey, M. 1991. *Patterns of lexis in text*. Oxford : Oxford University Press.
- Hubbard, E.H. 1989. *Reference cohesion, conjunctive cohesion and relational coherence in student academic writing*. Pretoria : Unisa. (D.Litt. et Phil-thesis.)
- Kruger, A. 2000. *Lexical cohesion and register variation in translation: "The merchant of Venice" in Afrikaans*. Pretoria : Unisa. (D.Litt. et Phil-thesis.)
- McCarthy, M.J. 1991. *Discourse analysis for language teachers*. Cambridge : Cambridge University Press.

- Odendal, F.F. & Gouws, R.H. 2000. *Verklarende Handwoordeboek van die Afrikaanse Taal*. Midrand : Perskor.
- Oehlhoff, H. 1983. 'n Brug tussen taalwetenskap en letterkunde: die bydrae van die taalwetenskap tot literatuuronderrig. In: Eksteen, L.C. & Pretorius, R. (reds.) *Afrikaans: objek en metode*. Pretoria : Van Schaik. p. 389-396.
- Pearsall, J. 1999. *The Concise Oxford Dictionary*. New York : Oxford University Press.
- Phillips, M. 1985. *Aspects of text structure: an investigation of the lexical organisation of text*. Amsterdam : North-Holland.
- Stotsky, S. 1983. Types of lexical cohesion in expository writing: implications for developing the vocabulary of academic discourse. *College Composition and Communication*, 34:430-446.
- Traugott, E.C. & Pratt, M.L. 1980. *Linguistics for students of literature*. New York : Harcourt, Brace Jovanovich.
- Van den Berg, G. 2001. *Leksikale kohesie in voorgeskrewe Afrikaanse kortverhale vir graad 12-leerders (Afrikaans T2) in Gauteng*. Pietermaritzburg : UN. (M.A.-verhandeling.)
- Van der Berg, D.Z. 1993. *Elsa Joubert: 'n kommunikatiewe benadering*. Pietermaritzburg : UN. (Ph.D.-proefskrif.)
- Van Dijk, T.A. 1971. *Taal. Tekst. Teken*. Amsterdam : Polak & Van Gennepe.
- Van Tonder, S.L. 1999. *Lexical cohesion in student academic writing*. Pretoria : Unisa. (M.A.-dissertation.)
- Winter, E.O. 1979. Replacement as a fundamental function of the sentence in context. *Forum Linguisticum*, 4(2):95-133.
- Wybenga, D.M. & Taylor, A.A.M. 1995. Die rol van leksikale herhaling in "Een-en-twintig" van Jan Rabie. *Stilet*, 7(1):102-117.
- Wybenga, D.M. 1983. *Grammatiese tydsvergestalting in Afrikaans – 'n linguistiese ondersoek aan die hand van enkele Afrikaanse kortverhale*. Potchefstroom : PU vir CHO. (D.Litt.-proefskrif.)

Kernbegrippe:

leksikale kohesie
 taalkundige analise van 'n literêre teks
 teksanalise
 woordfrekwensie

Key concepts:

frequency of words
 lexical cohesion
 linguistic analysis of a literary text
 text analysis

